

למהותו של דיאלוג בין־דתי

אור מרגלית, * נורית הירשפלד **

<https://doi.org/10.54301/SAXJ5033>

ויסדו פלטפורמה לשיתוף פעולה בין הדתות השונות בעולם. הפרלמנט של דתות העולם הוא ארגון לא־משלתי בין־לאומי, המסונף למחלקת המידע הציבורי של האו"ם. הוא מקדם הרמוניה בין המסורות הרוחניות בעולם ומטפח את מעורבותם של אנשי דת ורוח במוסדות מרכזיים בעולם כדי לכונן עולם שליו יותר, צודק יותר ויציב יותר.

הפוטנציאל החיובי לכינון דרכי שלום באמצעות השיח הבין־דתי מומחש באמצעות אנשי רוח ודת, כגון מהטמה גנדי ומרטין לותר קינג, שהגיעו להישגים תוך שהם דבקים בדרך של דיאלוג והבנה בין דתית לשלום ולא־אלימות (הירשפלד, 2024). לדוגמה, מהטמה גנדי התקומם נגד עוולות הקולוניאליזם הבריטי כלפי בני עמו, ומתוך דבקות בערכיו ובאמונתו דרש מעצמו ומאנשיו לנהוג בדרכי שלום ולהימנע מאלימות. מאבקו הלא־אלימי השיג את התוצאה שאליה ייחל, והוביל את ארצו אל עצמאותה; מרטין לותר קינג, כומר אפרו־אמריקאי שמאבקו הלא־אלימי למען זכויות אדם ונגד גזענות, הוביל לשינויים מרחיקי לכת הן בתודעה הציבורית האמריקנית הן בחקיקה שביטלה אפליה וחייבה שוויון זכויות. מרטין בופר ואברהם יהושע הֶשֶׁל, שני הגוים יהודיים, תמכו במאבקו של מרטין־לותר קינג, ושיתפו איתו פעולה. אף פעילותם זו נעשתה בשם דתם ותפיסתם האמונית המתנגדת לגזענות ורואה בחירות האנושית זכות יסוד.

מנהיג נוסף שראוי להזכיר בהקשר זה הוא נלסון מנדלה, שנשען על ערכיו ואמונתו בהובלת התנגדות בלתי־אלימה לשלטון האפרטהייד בדרום אפריקה ובפעילותו להשכנת שלום עם היבחרו לנשיאות. הוא הקים עם הארכיבישוף דזמונד טוטו את ועדת האמת והפיוס, ובה העידו קורבנות האלימות של שלטון האפרטהייד על סבלם, ומחוללי פשעים גזעניים התוודו על מעשיהם. ועדות האמת והפיוס אפשרו שיח של הודאה וקבלת אחריות לפשעי שלטון האפרטהייד מחד גיסא, ושל סליחה ומחילה מאידך גיסא. תהליכים אלו סייעו בהעברה שקטה ומסודרת של השלטון לרוב השחור.

מילות מפתח: דיאלוג; ערכים; אתיקה; רב־תרבותיות; תיקון עולם

המונח דיאלוג או שיח בין־דתי מתייחס להידוד, פעולת גומלין (אינטראקציה) חיובית בין אנשים מקהילות בעלות אמונות ותפיסות עולם שונות. הצירוף 'בין־דתי' עלול להטעות, שכן הוא לא מתייחס לשיח בין דתות בלבד, אלא בין כלל הדתות, האמונות ותפיסות העולם השונות. בשפה האנגלית יש שני מסמנים למונח זה: האחד הוא Inter-religious Dialogue שתרגומו לעברית הוא 'שיח בין־דתי' ואילו השני הוא *Interfaith Dialogue*, שתרגומו לעברית הוא שיח בין־אמוני. מידמה (2017) מציין כי באירופה נהוג להשתמש במסמן הראשון. להשערתו הדבר נועד להדגיש את ההפרדה בין דת למדינה. כדי להדגיש שהשיח כולל גם דעות לא דתיות הוא מציע שימוש במסמן *Inter World-View*, שתרגומו לעברית 'שיח בין השקפות עולם'. אנו משתמשים כאן במונח 'שיח בין־דתי', משום שהוא המקובל והנהוג בעברית. עם זאת חשוב להדגיש, שהשיח הבין־דתי, על כל ההיבטים והממדים שלו מכיל בתוכו תפיסות אמוניות ופילוסופיות מגוונות, גם כאלה שאינן בהכרח מגדירות את עצמן כדתיות, ובלבד שהן מקבלות את הנחת היסוד של כלל הזהב (הירשפלד, 2024).

את מקורות הדיאלוג הבין־דתי הפורמלי בתקופה המודרנית ניתן לייחס לפרלמנט של דתות העולם' (*Parliament of the World's Religions*), אשר התכנס לראשונה בשנת 1893 בשיקגו. נפגשו בו נציגי דתות ואמונות שונות מן המזרח ומן המערב,

* ד"ר אור מרגלית הוא נציב 'תקווה ישראלית ומיגור גזענות' וראש החוג למקרא במרכז האקדמי ליונסקי־וינגייט. הוא גם רכז־שותף בפורום חיים משותפים במכון מופת ועמית קרן מנדל בתוכנית למנהיגות באקדמיה בהכשרת המורים. בעבר היה מרגלית דיקן הסטודנטים במרכז האקדמי ליונסקי־וינגייט וכן היה מייסד ויו"ר שותף של השדולה למניעת אובדנות באקדמיה. מרגלית בעל דוקטורט במחשבת ישראל מאוניברסיטת בן גוריון בנגב, והיה עמית מחקר באוניברסיטת הרווארד ובמכון הרטמן. תושב מודיעין, שם הוא חבר פעיל בקהילה שוויונית מתפללת וממשיך שותפות ושיח של שנים רבות בפורומים בין־דתיים שונים.

** ד"ר נורית הירשפלד מרצה בהתמחות בספרות ובהתמחות במקרא במכללת קיי. את הדוקטורט בספרות חז"ל כתבה בחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים. בעבר הייתה מנהלת פורום ירושלים להבנה בין־דתית, שכינס אנשי דת, חינוך ואקדמיה לשיח ולקידום הבנה ושיתופי פעולה בין דתיים בארץ. חברת קיבוץ נחל עוז.

בשלהי המאה ה־20 החלה העשייה בתחום השיח הבין־דתי לתפוס תאוצה, ובמאה ה־21 ניתן לומר כי יש עלייה בפופולריות וברלוונטיות שלו בתחומים רבים ובחלקים שונים בעולם. בהקשר היהודי-מוסלמי-נוצרי בן־זמננו בארץ נציין מספר אישים לדוגמה. הרב יונתן זאקס קידם שיח בין־דתי וראה בו ובראש ובראשונה בשותפות של הדתות המונותאיסטיות - ערובה לכינונה של חברה מוסרית ערכית (זקס, 2019). האב אמיל שופאני, מחלוצי השיח הבין־דתי בארץ יזם בראשית המאה ה־21 מסעות לזיכרון השואה בפולין למשלחות מעורבות של יהודים וערבים. על כך הוא זכה לעיטור הסובלנות מטעם נשיא המדינה ולתוארי כבוד נוספים על מפעליו לסובלנות ולדיאלוג. השיח' עבדאללה נימר דרוויש, מייסד התנועה האיסלמית בישראל ומנהיגה הרוחני, יזם את הקמת מרכז אדם לדיאלוג בין־דתי בשנת 2001 עם שותפים יהודים ונוצרים והיה נשיא המרכז עד מותו ב־2017. השיח' (הדרוזי) יעקוב סלאמה, שעמד במשך כשני עשורים בראש אגף עדות במשרד הפנים, פעל לביסוס השיח הבין־דתי ביוזמות חינוכיות ובמפגשים בין נציגי דתות שונים. מתוקף תפקידו ואחריותו למקומות הקדושים ולמנהיגים הדתיים של העדות הלא יהודיות בארץ הוא יזם וקיים מפגשי הידברות בין מנהיגים דתיים ממגוון הדתות בארץ, הקמת מועצת ראשי הדתות, וכן יוזמות חינוכיות של שיח בין־דתי בבתי ספר ובמוסדות להשכלה גבוהה (הירשפלד, 2024).

2. **דיאלוג על אמונה** (דת) - מבוסס על הקשבה בלבד ולמידה על נוהגי האחר. בקטגוריה זו המטרה היא להכיר את האחרות. המאמץ הפנימי של משתתפי הדיאלוג מתמקד בלמידה על האחרות והשונה ובהימנעות משיפוטיות. המשתתפים נדרשים להקשיב לאחרים, ליהנות מההקשבה אליהם בעת שהם מספרים על עצמם (הירשפלד, 2024).

3. **דיאלוג על אתיקה** (ערכים, מוסר) - מבקש למצוא את המשותף לדתות המונותאיסטיות ושם לו למטרה לכונן חברה של צדק ושל שלום. מטרתה של קטגוריה זו היא כינונה של חברה צודקת המושתתת על ערכי שלום. המשתתפים בדיאלוג מסוג זה ממקדים את מאמצייהם במציאת המכנה המשותף בין משתתפי הדיאלוג. המשתתפים נדרשים לא רק להקשיב לאחרים, אלא גם להגיע איתם להסכמות (בן-פז, 2024).

סווידלר (Swidler, 2016) מציע סוג אחר של הבחנה, והוא עומד על ארבעה תחומים שבהם פועל השיח הבין־דתי, ומתמקד באיכויות של הדיאלוג ובהיבטים השונים שבהם הדיאלוג מתבצע.

א. **דיאלוג של ראש** (אינטלקט) - שיח אינטלקטואלי שעוסק בלימוד, במידע ובידע על אמונות האחר, והוא חופף לקטגוריה השנייה על פי הסיווג של גבריאל שהובא לעיל (פלדמן קיי ובן-פז, 2024).

ב. **דיאלוג של הידיים** (מעשה), שבו יש עשייה למען מטרה טובה משותפת. זהו מימוש של ערכי דיאלוג הלכה למעשה. בקטגוריה זו נמצאים מיזמים של עשייה משותפת: מיזמים חינוכיים, חברתיים - שבהם פועלת קבוצה אחת למען קבוצה אחרת או שבהן משתתפים פעולה בני קבוצות שונות במיזם משותף.

ג. **דיאלוג של הלב** (אסתטי / רוחני) - שיח שיש בו היבט רוחני, אסתטי, רגשי, והמשתתפים בו מתמקדים בחוויה הרגשית של החיבור והחברות עם האחרים. דוגמאות לכך הן ביקור במקום התפילה של בני הדתות האחרות, השתתפות בחגים ובטקסים של בני הדתות האחרות וכדומה.

ד. **דיאלוג של הקדושה** (תכלולי) - עוסק לדברי סווידלר במה שמביא ל'שלם' ול'מאחד'. הדיאלוג המתכלל מנסה לשלב את ההיבטים השונים יחד לכדי חוויה רוחנית דיאלוגית מרובת ממדים. דוגמה לכך היא ציון חגי הדתות השונות בארוחה משותפת, דוגמת ציון חנוכה וחג המולד או ארוחת אֶפְטָאר וחג של דת אחרת שנחוג באותו מועד.

הפעילויות הבין־דתיות שבדרך כלל מגיעות לידיעת הציבור הן יוזמות מקומיות שונות בהשראת הפרלמנט של דתות העולם - מנהיגים דתיים המתכנסים באופן ממוקד כדי להגיע להסכמה או להצהרה משותפת. כזו היא 'הצהרת אלכסנדריה' (*Alexandria Declaration*), שיצאה נגד אלימות כלפי חפים מפשע וקראה לחיים של שכנות טובה ושלוש הדתות: היהדות, הנצרות והאיסלאם. על חותמי ההצהרה נמנו בכירי המנהיגות הרוחנית בארץ משלוש הדתות. אך יש קבוצות הנפגשות באופן מתמשך על פני שנים, ומטרתן לשפר את החוויה הרוחנית־דתית של המשתתפים מבלי לתת פומבי לכינוסיהן. סוג אחר של שיח בין־דתי הוא של קבוצות עממיות אשר נפגשות ללימוד, לשיח ולעשייה תרבותית משותפת. כמו כן יש מרכזי לימוד ומכוני מחקר ייעודיים לתחום זה.

לשיח הבין־דתי יש אפוא ריבוי פנים וממדים כפי שניתן ללמוד מן הדרך שבה ניתחו אותו חוקרים שונים וממגוון המושגים שהוצעו כדי לתאר את חלקיו השונים. גבריאל (2017) מבחינה בין שלושה סוגים שונים של דיאלוג:

1. **הדיאלוג של החיים** - נוצר באופן טבעי מן החיים בחברה הטרוגנית ומחשיפה לבעלי אמונות ותפיסות שונות, למשל באוניברסיטה, באוטובוס, במקום העבודה. בקטגוריה זו יכול להשתתף כל אדם מבלי להידרש להתייחסות מודעת כלשהי ומבלי להידרש לנקוט עמדה בעד או נגד האחרות שבמפגש או אף כלפי עצם הדיאלוג. קלינקהאמר ונוימאייר

בין־תחומיות

היבטים אוניברסליים ותפיסה הרואה בכלל בני האדם כשייכים לקהילה האנושית הגלובלית. אך הקוסמופוליטיות מדגישה את המשותף בין בני האדם ומעודדת יצירת זהות אוניברסלית, ואילו השיח הבין־דתי מכיר בייחודיות האמונית, האידיאולוגית והדתית של כל קבוצה. השיח הבין־דתי מכיר במאפיינים הייחודיים לכל אדם, לקהילה או לתפיסת עולם ומבקש בד בבד למצוא את הגורמים המאחדים ביניהם.

• **רבי־תרבותיות.** מושג זה בדומה לשיח הבין־דתי מכיל בתוכו הכרה במגוון האנושי וריבוי. אך שלא כמו 'השיח הבין־דתי' (דיאלוג או מפגש בין־דתי), 'רבי־תרבותיות' איננה מחייבת סוג כלשהו של דיאלוג. הבדל נוסף הוא בתחומי העיסוק וההתמקדות בעת קיומו של השיח. השיח הרבי־תרבותי עוסק בהיבטים התרבותיים: פולקלור, מנהגים, מאכלים, מוזיקה, אומנות, כמו גם במאפיינים לאומיים, היסטוריים, סוציולוגיים. השיח הבין־דתי מתמקד באמונות, בחוויות הרחניות ובחיפוש אחר המכנה המשותף המוסרי והערכי, שיאפשר לבני כל האמונות חיים משותפים אלה עם אלה, ולא חיים אלה לצד אלה.

סיכום

מרבית העוסקים בדיאלוג הבין־דתי מצביעים על כך שהעוסקים בו לעומק וברצינות עוברים תהליכי בירור ושינוי פנימיים, ולכן בהיבט החינוכי יש לשיח הבין־דתי יכולת תרומה משמעותית הן ברמה החברתית ובמפגש עם קבוצות וקהילות עם תפיסות עולם שונות, הן ברמה האישית במפגש עם חברי הקבוצה בעלי דעה שונה.

מי שמתאמץ להכיר את הזולת ולהיפתח לדעות ולאמונות אחרות, מקיים תהליך פנימי של שינוי כדי להכיל את האחרות המרובה. שינוי זה הוא בהכרח לטובה, שכן הוא מפתח את היכולות האתיות והמוסריות של האדם (בן פזי, 2024) ומקדם חברה מוסרית יותר ועולם מתוקן וטוב יותר.

אבו נימר מסכם כך את הדברים: "לאחר שיריבים נפגשים לדיאלוג אמיתי, הם לעולם לא ישובו לאותן עמדות או לאותה רמה של מודעות שבה היו קודם לכן. זה כאילו שהם הצטרפו לחברה חדשה. עמדותיהם ותפיסותיהם לגבי הסכסוך וכלפי האויב - משתנות, בעיקר בשל נקודת המפנה רבת העצמה שאותה חווים משתתפים בתהליך דיאלוגי, כאשר הם מבינים ומכירים בפחדים הזהים שלהם. כאשר גשר זה נבנה בין שני הצדדים, נוצר קשר רב עוצמה - כזה שמפריד בין כאלה שמנהלים דיאלוג לבין כאלה שלא. לאחר חוויית הדיאלוג משתתפים מדווחים כי הם פיתחו חיישנים חדשים ורגישים יותר לשפה של שנאה, בדלנות ודעות קדומות" (Abu-Nimer, 2002, p. 15); תרגום של המחברים).

עניין נוסף שעולה מן הדיון בהיבטים השונים של השיח הבין־דתי הוא המאפיין הבין־תחומי שלו והיקף העשייה המגוון שהוא מכיל בתוכו. מגמות הגלובליזציה של העולם המודרני והקלות שבה נוצרים מפגשים בין קהילות, אמונות ותרבויות שונות הן גורם מזרז להתפתחות של השיח אל מרחבים ואל תחומי עשייה רבים. מה שהתחיל כמהלך של אנשי דת בפרלמנט של דתות העולם לפני מאה ושלושים שנה, התפתח והתרחב, בעיקר בשלושת העשורים האחרונים (Patel, 2013) לתחומי דעת ועשייה רבים ומגוונים: ממשל, חברה, דיפלומטיה, יישוב סכסוכים, דת, פילוסופיה, חינוך ועוד. כיום על העוסקים בשיח, בהבנה, בעשייה ובשיתוף פעולה בין־דתיים נמנים אנשים פרטיים, קהילות, ארגונים ארציים ובין־לאומיים, מוסדות דתיים רשמיים.

פטאל (Patel, 2013) עומד על המנעד הרחב של העיסוק בתחום זה, ומציע לראות בבין־דתיות תחום מחקרי ואקדמי חדש שמאגד בתוכו את מגוון ההיבטים: ההיבטים האישיים-חברתיים של הזווית הבין־דתית - בפסיכולוגיה, באנתרופולוגיה ובסוציולוגיה; ההיבטים האומנותיים של הבין־דתיות - ספרות, קולנוע, אומנות ופולקלור; ההיבטים ההגותיים של השיח הבין־דתי - תיאולוגיה, היסטוריה, פילוסופיה; ההיבטים של מנהיגות, פוליטיקה וממשל בין־דתיים - יחסים בין־לאומיים ומדעי המדינה. פטאל אף מציע להעמיד מסלול הכשרה מקצועי: כשם שבחוג לחינוך מכשירים מחנכים ובחוג לעבודה סוציאלית מכשירים עובדים סוציאליים, כך בחוג ללימודים בין־דתיים ניתן להכשיר מנהיגים בין־דתיים. תפקידם של בוגרי התוכנית יהיה לבנות גשרים בין קהילות ולסייע לפרטים ולקהילות לפעול בעולם פלורליסטי מתוך כבוד הדדי ומחויבות לטוב המשותף עבור כלל הקהילה והחברה. מנהיגים כאלה יוכלו לפעול בקהילות ובערים אך גם ברמה המדינית וברמות הממשל והדיפלומטיה הגבוהות ביותר.

גבולות המושג

דרך נוספת לדייק את הגדרת המושג ואת גבולותיו היא באמצעות מתיחת קווי דמיון ושוני בינו לבין מושגים קרובים לו, דוגמת פולמוס דתי, קוסמופוליטיות ורבי־תרבותיות.

- **פולמוס דתי.** השיח הבין־דתי דומה לפולמוס הדתי בכך שהוא מפגיש בין תפיסות אמוניות שונות ומדבר עליהן (בן-פזי, 2024). ואולם שלא כמו הפולמוס הדתי שבו כל צד מבקש להוכיח שהוא בעל האמת ולהצביע על כשלי הצד השני, מבקש השיח הבין־דתי להקשיב לאחר וללמוד עליו ללא שיפוטיות או ביקורת.
- **קוסמופוליטיות.** לשיח הבין־דתי כמו לקוסמופוליטיות יש

המקורות

Miedema, S. (2017). The Concept and Conceptions of Interfaith Education with Neighbour Concepts. In Wielzen, D.R., Ter Avest, I. (eds.) *Interfaith Education for All* (21–30). Sense Publishers. https://doi.org/10.1007/978-94-6351-170-4_2

Parliament of the World's Religions. (n.d.). <https://parliamentofreligions.org/>

Patel, E. (2013). Toward a field of interfaith studies, *Liberal Education*, 9(4), 1-7.

Smock, D.R. (Ed.). (2002). *Interfaith Dialogue and Peace Building* United States Institute of Peace.

Swidler, L. (2016). Dialogue dimensions, directions, degrees. *Journal of Ecumenical Studies*, 51(1), 1-6. <https://doi.org/10.1353/ecu.2016.0005>

בן פזי, ח' (2024). שיח בין־דתי: גישה חינוכית ומוסרית. **לקסי-קיי**, 21, 27-24 <https://doi.org/10.54301/SQYX6993>

הירשפלד, נ' (2024). עקרונות וכללי יסוד של השיח הבין־דתי למערכת החינוך. **לקסי-קיי**, 21, 20-23. <https://doi.org/10.54301/IADN7771>

ויסמן, י' (2021). השיח' עבדאללה נימר דרויש - מיסד התנועה האסלאמית בישראל. בתוך ויסמן י' (עורך), **האסלאם הוא הפתרון** (עמ' 7-24). רסלינג.

זקס, י' (2019). **השותפות הגדולה - הדת, המדע והחיפוש אחר משמעות**. מגיד.

מימון, ד' (1999). גבולות המפגש בין יהדות רבנית למיסטיקה מוסלמית: חלק א': חוג חסידי מצרים והצופיות - רקע היסטורי ורעיוני. **אקדמות**, 7, 9-30.

מימון, ד' (2000). גבולות המפגש בין יהדות רבנית למיסטיקה מוסלמית: חלק ב' - רבי אברהם בן הרמב"ם וחוג חסידי מצרים. **אקדמות**, 8, 43-72.

פלדמן קיי, מ' ובן פזי, ח' (2024). 'שיח כתבי הקודש' (Scriptural Reasoning) - פרקטיקה של קריאה משותפת בכתבי קודש, **לקסי-קיי**, 21, 28-31. <https://doi.org/10.54301/ZIQP4631>

שטרנר, ג' (2022). **היבטים פסיכולוגיים של השיח הבין-דתי**. [וידאו] <https://youtu.be/TMICCQoolyQ>

Abu-Nimer, M. (2002). The Miracles of Transformation Through Interfaith Dialogue. In Smock, D.R. (ed.). *Interfaith Dialogue and Peace Building* (15-32), United States Institute of Peace.

Alexandria Declaration. (2002). United States Institute of Peace. <https://www.usip.org/programs/alexandria-declaration>

Fahy, J., Haynes J. (2018). Introduction: interfaith on the world stage. *The Review of Faith & International Affairs*, 16(3), 1-8. <https://doi.org/10.1080/15570274.2018.1509278>

Gabriel, I., (2017). All life is Encounter: Reflections on Interreligious Dialogue and Concrete Initiatives. *Religious Education* 112(4), 317-322. <https://doi.org/10.1080/00344087.2017.1325096>

Goshen-Gottstein, A. (ed.). (2021). *Interreligious Heroes - Role Models and Spiritual Exemplars for Interfaith Practice*. Wipf & Stock.

Goshen-Gottstein, A. (ed.). (2015). *Memory and Hope: Forgiveness, Healing, and Interfaith Relations*. Lexington Books.

Goshen-Gottstein, A. (ed.). (2014). *The Religious Other: Hostility, Hospitality, and the Hope of Human Flourishing*. Lanham: Lexington Books.

Klinkhammer, G., & Neumaier, A. (2020). Interreligious contact and media: introduction. *Religion* 50(3), 321-335. <https://doi.org/10.1080/0048721X.2020.1756061>